

Adatokkal az ideológiák ellen

Ferge Zsuzsa, 2005. június 17., Népszabadság

Húsz éve írta Romhányi József ezeket a mindig érvényes sorokat:

Egy szürke kis veréb boldogságban úszott,
mikor meghallotta, ma jobb, mint egy túzok.
Az állatok, mint a veréb,
erre-arra felfülelnek,
s ha az egész nem felel meg,
kicsipkedik az igazság nekik tetsző felét.

Körülbelül ez történik most a családtámogatási rendszerek reformjavasolataival - csak éppen a "nekik" nem tetsző felekre vonatkozóan. Néhány társadalomkutató a középosztálybeli gyerekek számának csökkenésével riogat, mert úgy találja, hogy a kormányzat javaslatai túlzottan a szegényeket célozzák (Gál Róbert Iván-Gábor András: *Pontosabb célzás?*, május 30.; ennek kritikája: Szikra Dorottya: *Kibe is fektessünk be?*, június 7.). A cél ezúttal (kimondva-kimondatlanul) az adókedvezmények teljes visszahozatala. Egy másik társadalomkutató szerint a minden gyereket átfogó családtámogatás ma már idejét múlta, elfecsérlé az állami pénzt, miközben nem segít a mélyeséges szegénységen (Ladányi János: *Gondoskodás-esélyteremtés*, HVG, 2005. június 4.). Ez a bíráló csak a szegényekre irányuló segélyezés erősítését igényli. A kifogások sora folytatható.

Ezúttal kevésbé ismert adatokra hivatkozva tekintem át, hogy mennyire szolgálják a javaslatok a kormány - szerintem helyes - deklarált céljait.

Mi mennyi?

Rengeteget olvashattunk arról, miként érintik a változások az egy-, a két- vagy a többgyerekes családokat. Arról viszont, hogy közülük mennyi a szegény és a jobb módú, nem találtam adatot. A KSH 2003. évi háztartás-statisztikai adatbázisát felhasználva igyekszem új oldalról értelmezni a helyzetet. (Ez az elérhető legnagyobb adatbázis, mintegy 10 ezer háztartás országos szintre átszámított adatait tartalmazza.)

A 3,3 millió háztartás közül kétféle millióban (még, már, egyáltalán) nincs eltartott gyerek. 1,3 millió családban él a 2,2 millió eltartott gyerek. 426 ezer a legszegényebb jövedelmi tizedben, 103 ezer a leggazdagabban. A gyerekes családok fele egygyerekes, és csak minden nyolcadikban van kettőnél több gyerek. (1. táblázat)

1. táblázat

	A háztartások	A gyerekek
	% -os megoszlása	
1 gyerek	52	31
2 gyerek	35	42
3 és több gyerek	13	27
Összesen	100	100
Összes szám (ezerben)	1,304	2,176

A gyerekszegénység a nagy családokban koncentrálódik. A három- és többgyerekesek háromnegyede a létminimum alatti szintet jelentő alsó három jövedelmi tizedhez tartozik. 310 ezer gyerek él háromgyerekes családban, 80 százalékuk a népesség rosszabb helyzetű felében, és talán egy százalékuk (kb. háromezer gyerek és ezer család) a legfelső tizedben. A négy- és többgyerekes családokban élő 250 ezer gyerek 96 százalékát az "alsó térfélen" találjuk. A felsőn kb. 3000 családban kb. 20 ezer gyereket. (2. táblázat)

2. táblázat

	1.	2-3.	4-7.	8-9.	10.	decilis (százalék)
1 gyerek	7	12	49	23	9	
2 gyerek	14	29	40	12	6	
3 v. több gyerek	43	32	20	5	0	
Együtt	20	28	35	12	5	

A gyerekek száma jövedelmi tizedenként csökken. A háromgyerekes családok gyerekei az első (alsó) hat jövedelmi tized után, a négygyerekesekéi az első négy tized után, az ennél nagyobb családban élők az első három tized után szinte elfogynak. (3. táblázat)

3. táblázat

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Együtt	decilis (ezer fő)
1 gyerek	48	70	85	73	75	73	63	71	63	52	673	
2 gyerek	126	150	119	118	100	79	68	54	58	51	922	
3 gyerek	96	67	33	27	32	24	9	8	15	2	313	
4 gyerek	57	30	18	9	3		4		3		123	
5 v. több gyerek	99	27	9		5	2		3			145	
Együtt	426	343	264	226	214	178	145	136	138	104	2176	

Tehát: nem megy "rossz helyre" a közös pénz, ha minden nagyobb család kiemelt segítséget kap.

A reform szándékairól a miniszterelnök május 23-án az Országgyűlésben elmondott beszéde az eddigi leghitelesebb információ. Bevezetőjében a miniszterelnök felhívja a figyelmet arra, hogy Magyarországon az utóbbi években a "legszegényebbek és leggazdagabbak közötti távolság minden korábbit meghaladóan növekedett". Ez egyben a gyerekszegénység növekedését is jelentette. Ezért gondolja úgy a kormányzat, "hogy a családtámogatási rendszer, a gyermektámogatási rendszer első számú célja a gyermekszegénység csökkentése". A második számú cél, hogy "növeljük a társadalmi együvé tartozást, az összetartozást, mert a családtámogatási rendszernek fontos funkciója a társadalmi integráció növelése". A harmadik, kiegészítő cél, hogy "csökkenne a mai rendszernek az a sajátossága, hogy távol tart a munkától, hogy éppen ellenérdekeltséget teremt a munkába állással".

A rendszer átalakítása vitathatatlanul jól szolgálja a harmadik célt, a munkával szembeni ellenőztönzés megszüntetését. Ez és ennek jelentősége keveseknek tűnt fel, pedig a családok mintegy harmada kerül ebből a szempontból jobb helyzetbe. Egy részük anyagilag is, más részük "csak" a biztonság és emberi méltóság szempontjából, és mindannyiuk, amennyiben nem kell a továbbiakban félniük a munkavállalás

vagy a béremelés bevallásától. Ahhoz, hogy a kedvező változás egyértelmű legyen, világossá kell tenni, mi fog történni azokkal a természetbeni ellátásokkal, amelyek eddig a gyermekek segélyéhez kapcsolódtak. Ezek közül különösen fontos a kedvezményes vagy ingyenes iskolai étkeztetés, tankönyv és tanszer. A kormány deklarált szándéka szerint mindezen ellátások megmaradnak a jelenlegi körben. Egy hivatalos háttéranyag szerint a "rendszeres gyermekvédelmi támogatás nem szűnik meg, hanem a nehéz helyzetben élő gyermekek támogatásának átfogó rendszerévé alakul. Ennek keretében lesznek továbbra is jogosultak az alacsony jövedelmű családok gyermekei az ingyentankönyvekre, a kedvezményes és ingyenes étkezésre." Ez mellesleg (pontosabban: egyáltalán nem mellesleg) azt is jelenti, hogy a családi pótlék összegét nem lehet megkurtítani úgy, hogy - mondjuk - az önkormányzat abból fizeti ki egy gyerek iskolai ebédjét. Az viszont még tisztázatlan, hogy milyen alapon állapítanák meg egy család természetbeni ellátásra való jogosultságát, miután az eddigi automatizmus megszűnt. Ha mégis érvényben maradnának a rendszeres gyermekvédelmi támogatás eddigi kritériumai, akkor továbbra is át kell mennie a sok százezer családnak a jövedelemigazolás és környezettanulmányozás tortúráján, nem csökken az adminisztráció, ugyanúgy fennáll a juttatás elvesztésének lehetősége, mint eddig, s így vagy úgy továbbra is meg lehet a többiekétől különböztetni egy iskolán belül az "ingyenevőket". (Ez a lehetőség fennállt, és olykor éltek is vele.)

Két szempont kombinálásával e problémák javát el lehetne kerülni. Az egyik, a fontosabb azoknak az iskoláknak a kiválasztása lenne, amelyekben a gyerekek többsége szegény, vagy a szegénységhez közeli helyzetben van. Ilyenek a különösen szegény települések, településrészek, körzetek iskolái. (Sajnos ezeknek az iskoláknak a kijelölése nem túl nehéz. A 2004-re vonatkozó PISA-vizsgálatok szerint ugyanis a 40 OECD-ország közül a magyar iskolarendszer a második legszegregáltabb társadalmi származás szerint. Távolról sem csak a roma gyerekek, hanem általában a rosszabb helyzetű gyerekek szegregálásáról van szó.) Az ilyen iskolákban minden gyerek iskolai étkezése ingyenes lehetne. Ebben a körben megszűnne az egyéni igazolás szükségessége, és a differenciálási kényszer a szegény és a kicsit kevésbé szegény gyerekek közt. Nagyjából ezekben az iskolákban kellene elsőként megvalósítani a gyerekek étkezését hétféteken és az iskolai szünetekben is. Előzetes sejtésem szerint ilyen iskolákban találjuk a gyerekek 15-20 százalékát. A többi rászoruló gyerek esetében egyszerű "igényléssel" lehetne a természetbeni ellátásokhoz hozzájutni. Például úgy, hogy a szülő egy igénylőlapon (ha lehet, nem "kérvényen") büntetőjogi felelőssége tudatában kijelentené, hogy a család n számú gyermeket nevel, és jövedelme x határ alatt van. Esetleg más, méltánylandó körülményt is megemlíthet, például valamelyik családtag súlyos, tartós betegségét. Az önkormányzat szociális szakembere vagy a jegyző a jövedelem és a gyerekszám alapján automatikusan, a többi körülmény ismeretében mérlegelően dönthet az ingyenes vagy kedvezményes ellátásokról. A döntés természetesen nem zárja ki az utólagos ellenőrzés lehetőségét, mégis, az eddiginél sokkal inkább a bizalomra, mint a gyanakvásra épül, és ezzel ismét az állampolgári tudatot erősíti az alattvalói tudat helyett.

Púp a rendszeren

A második cél, a társadalmi integráció erősítése már nem egészen teljesül. Valószínűleg ezt a szándékot hivatott kifejezni az új járandóság elnevezése: "egységes" családi pótlék. A kifejezés nem szerencsés: tudniillik ez a pótlék is differenciált (leginkább a gyerekek száma szerint), csak túl kevésbé ahhoz, hogy a

sokgyerekesek jövedelemhiányát jól kompenzálja. Ezen, reményeim szerint, még lehet változtatni. Ám a fő baj nem ez, hanem az, hogy eléggé logikátlanul maradt meg a korábbi adókedvezmény egy csekély része: csak a három- és többgyerekeseknél és csak egy bizonyos jövedelemhatárig (mely megfelelő lobbizással változtathatónak bizonyult). Ez a kormány saját számításai szerint is azt jelenti, hogy az átlagos bér alatt, illetve havi félmillió Ft jövedelem felett gyerekenként havi 14 ezer, a köztes sávban 18 ezer Ft a családi pótlék. Ezzel egy "púp" keletkezett. A valamivel jobb módú gyerekek többet ad a rendszer, mint a szegényebbek. A korábbi igazságtalanság egy darabkája fennmaradt. A miniszterelnök indoklása is némileg sántára sikerült: a "háromgyermekes jól kereső családoknál továbbra is érdemben magasabb a családi pótlék, hiszen azt gondoljuk, hogy aki több gyermeket nevel, annak több támogatást kell nyújtani". Ha a kormányzat ezt gondolja, és joggal, akkor persze ez minden sokgyermekesre igaz, nem csak azokra, akik az átlagnál jobban (de nem nagyon jól) keresnek. Itt egyértelműen egy "középosztályi" külön érdek érvényesül. Amint ez fentebb kiderült, kevés családról, néhány ezer gyerekről van szó. Kérdés, hogy szabad-e, érdemes-e ezért egy egyébként egységes rendszert megbontani, és a társadalmi integráció elvét is kicsit megkérdőjelezni.

Szűkmarkú a számítás

A legkevésbé sajnós az első számú, korszakos jelentőségüként megjelölt célnak, a gyermekszegénység csökkentésének felel meg a javaslat. Nem elvi, hanem - a pénzsűke mellett - inkább technikai okokból (nem megfelelő adatbázis, hiányos számítások), amelyekben lehet segíteni. Az alapvető probléma az, hogy az összegek emelése elég mechanikusan történt. A korábbi családi pótlékhoz mintegy hozzáadták a korábbi gyermekvédelmi támogatást és az adókedvezmény egy részét. A gyermekvédelmi támogatás azonban valóban egységes (ezért torz is) volt, nem differenciált sem a családban élő gyerekek száma, sem fogyatékosága, sem a szülő családi állapota szerint. Egy nagy masszaként kezelte a szegények tömegét: örüljenek, hogy egyáltalán kapnak valamit. Az adókedvezményből is szinte egységes összeget számoltak be az új családi pótlékba, maximum hatezer forintot. A háromgyerekesek e fölötti kiemelt támogatása (négyezer forint) az adókedvezményben maradt, tehát nem jár mindenkinek. A családi pótlék családnagyság szerinti differenciáltsága a szinte egységes kiegészítések miatt csökkent. A korábbi rendszerben a háromgyerekesek 4,6-szer kaptak többet, mint az egygyerekesek, most csak 3,8-szer. Az arányok változása önmagában nem túl jelentős, de annak fényében mégis az, hogy a sokgyerekesek eleve sokkal szegényebbek, és a cél a gyerekszegénység csökkentése lenne. Ez a cél a mostani elgondolás szerint nem teljesül. Ha a háromgyerekesek 70-80 százaléka, a négy- és többgyerekesek 95 százaléka nehéz körülmények között él, akkor helyzetük javításához a korábinál is, a többiekhez képest is, abszolúte is, relatíve is többet kellene kapniuk. Hasonló megfontolások miatt lenne például célszerű a kisgyermekes családi pótlékát is emelni. Igaz, itt ütközik egymással a munkára ösztönzés és a gyermekszegénység "szempontja". A kisgyermekes családok közül azok élnek a legnehezebben, ahol az anya gyeseen vagy gyeten van. Ezért nagyon indokolt lenne a gyese és a gyete emelése, ami kétségtelenül ellenőztönző a munkavállalás szempontjából. Ha viszont ezek helyett a kisgyermekes családi pótlékát emelik, akkor az ellenőztönző hatás megszűnik, de romlik a "célzottság". Érdemes tovább elemezni a differenciálási lehetőségeket, mert az ilyen módosítások bármikor beletehetők a rendszerbe. Mindehhez persze több pénz kell.

A gyerekszegénység csökkentését először 2004-ben fogalmazták meg Magyarországon kiemelt célként. Akkor készült el (a két évre szóló) első társadalmi összetartozásról szóló nemzeti cselekvési terv. Ebben a

többi tagállammal közös célok (foglalkoztatás, jogokhoz-javakhoz való hozzáférés, a kirekesztés megelőzése, minden szereplő mozgósítása) egy további céllal egészültek ki: a gyermekszegénység csökkentése, a gyermekek jól-létének biztosítása. Azóta ezt az álláspontot sokkal szélesebb kör fogadta el. Június 13-14-én tartották meg azt a Luxemburgi Elnökségi Konferenciát, melynek témája a társadalmi összetartozási folyamat további erősítése volt. A konferencia vitaanyagában Európa közös céljaként határozták meg a gyermekszegénység csökkentését, és ehhez dolgoztak ki javaslatokat. Magyarország tehát egy jó társadalmi ügy első képviselői között van.

A családi ellátások átalakítása fontos lépés e cél felé. A cél közelítéséhez azonban (ceterum censeo) több forrás és több közös akarat kell. A forrásokat csak az állam biztosíthatja. Épp ezért meghökkentő, hogy Orbán Viktor (csatlakozva a másik oldal szuperliberálisaihoz) most kezdi javasolni az adók radikális csökkentését és az egységes adókulcsot, mondván, nem maradhatunk le Szlovákia és Románia mögött e "nemes" versenyben. Az adócsökkentési verseny azonban nemtelen. Megszünteti egy társadalom gyakorlatilag egyetlen lehetőségét az egyenlőtlenségek valamelyes korlátozására. Azonnali következménye, miként ez Szlovákiában már megtörtént, a szociális közkiadások további csökkentése, a dolgozó és munka nélküli szegények szegénységének mélyítése. A régi és az új tagországok közötti jóléti szakadék ezzel tovább nő, ami előbb-utóbb az adócsökkentési versenyt ellenző országok rosszallását, és az új tagországok lázadó elégedetlenségét fogja kiváltani.

Választani kell tehát ezúttal is egy jobb, összetartozóbb, a gyerekek szegénységét enyhítő, ezzel a jövőre jobban felkészülő társadalom és egy olyan társadalom között, amelyben a közép- és felső osztályok önzése a gazdasági érdekekre hivatkozva ezúttal is, mint 15 éve már annyiszor, saját érdekében csoportosítja át az ország erőforrásait.

FERGE ZSUZSA